

Україна у 50-60 роках 20 століття.

Середина 50-х років характеризувалася, з одного боку, посиленням впливу тоталітаризму, а з іншого - виникненням необхідності принципових змін в усіх сферах життя суспільства.

5 березня 1953 р. помер Й. Сталін. Проте з його смертю не зникли сталінізм і тоталітаризм, які пустили в суспільстві глибоке коріння. У вересні 1953 р. першим секретарем ЦК КПРС став М. Хрущов. У червні 1953 р. перший заступник голови Ради Міністрів СРСР Л. Берія, який готувався до захоплення влади, був заарештований і невдовзі його було засуджено до страти.

Однак бюрократичний авторитаризм "вождя народів" перероджувався в авторитарну бюрократію апарату, тоталітаризм особистості - у тоталітаризм партократії. І все ж у суспільно-політичному житті назрівали суттєві зміни.

Винятковою подією на цьому шляху став XX з'їзд КПРС (14-25 лютого 1956 р.). Він увійшов в історію насамперед завдяки знаменній "секретній доповіді" М. Хрущова, в якій визнавався культ особи Й. Сталіна, його прояви і наслідки за минулі два десятиріччя. Завдяки М. Хрущову почався процес десталінізації. З таборів і заслання поверталися реабілітовані жертви репресій. Істотно послабився притаманний сталінському режимові всеохоплюючий страх. За 1953-1956 рр. в Україні було реабілітовано 7679 осіб. Серед них - письменники В. Еллан-Блакитний, В. Чумак, І. Микитенко, окремі військові та державні діячі. Процес десталінізації спричинився до появи на початку 60-х років нового покоління інтелігенції, яке називали "шістдесятниками", дисидентами.

В Україні дисидентський рух розпочався в середині 50-х років. Його учасники піддавали критиці ідеї марксизму-ленінізму, виступали за утвердження історичної правди, за вільний розвиток української культури. Особливо це виявлялося в Західній Україні, де ще свіжими були спогади про недавню братовбивчу війну. У 1959 р. було створено Українську робітничо-селянську спілку (УРСС). Проект її програми написав Л. Лук'яненко.

Незабаром його було засуджено до страти, але вирок замінено 15-ма роками ув'язнення.

У дисидентському русі брали участь такі представники інтелігенції, як В. Мороз, М. Осадчий, Д. Іващенко, М. Масютко, М. Озерний, І. Гнатюк, Г. Баран, генерал П. Григоренко та ін. Поступово з'явилися не дозволені цензурою праці "самвидаву", в яких викривалась існуюча система.

Набирала сили в цей час, за влучним виразом письменника І. Еренбурга, хрущовська "відлига" у культурному житті. У 1957 р. історики України дістали дозвіл заснувати власний журнал під назвою "Український історичний журнал". Через два роки розпочалася публікація Української радянської енциклопедії. Потім пішли публікації "Історії українського мистецтва", "Історії міст і сіл України", яких не мали навіть росіяни.

З'явилися численні україномовні журнали з природничих і суспільних наук, у тому числі "Економіка Радянської України", "Радянське право" та ін. У ці часи були надруковані автобіографічна повість О. Довженка "Зачарована Десна", романи і повісті Г. Тютюнника, Л. Первомайського. Естафету старшого покоління підхопила талановита літературна молодь. Серед них - "лицар українського відродження" В. Симоненко, Л. Костенко, І. Світличний, І. Драч, М. Вінграновський, В. Шевчук, Є. Гуцало, А. Горська, В. Кушнір.

Молода генерація митців дістала назву "шістдесятників". Кожен з них вирізнявся своєю творчою індивідуальністю. Українське музичне мистецтво в 50-ті роки збагатилося низкою талановитих творів. Серед них - третя симфонія композитора Б. Лятошинського, опери Ю. Мейтуса "Украдене щастя" та Г. Майбороди "Мілана". Пісенні твори П. Майбороди, А. Філіпенка, А. Штогаренка, І. Шамо набули великої популярності серед населення.

Період "відлиги" тривав недовго. З другої половини 1958 р. починається тиск на всіх письменників, творчість яких припадала на період "відлиги". В Україні критикували за вільнодумство С. Голованівського, за перші збірки гостро накинулися на Л. Костенко і цим зумовилось її майже трирічне мовчання.

Адміністративно-командна система керівництва всім духовним життям країни продовжувала діяти. Всеохоплюючий диктат номенклатурного апарату зберігався і зміцнювався. Згортались елементи демократії у сфері міжнаціональних відносин. Усунення від влади М. Хрущова у жовтні 1964 р. посилило тенденцію до більш жорстоких покарань. У серпні-вересні 1965 р. було заарештовано близько двох десятків правозахисників. Серед них - літературний критик І. Світличний, художник П. Заливаха, історик В. Мороз та ін.

Як відомо, спроба замінити М. Хрущова на посаді першого секретаря ЦК КПРС ще в червні 1957 р. групою колишніх сподвижників Й. Сталіна закінчилася провалом. Але поступово М. Хрущов, очоливши боротьбу з культом особи Й. Сталіна, під впливом свого оточення опинився в полоні власного культу особи.

За час його перебування при владі були намагання здійснити реформи в багатьох ланках, домогтися демократизації форм управління, але зміни в суспільно-політичному житті мали суперечливий характер. Реформи не були пов'язані з творчою ініціативою мас і з демократичними процесами.

Водночас навіть спроби реформування суспільства адміністративний апарат сприймав як загрозу власному існуванню і почав готувати усунення М. Хрущова, що й було зроблено в жовтні 1964 р. на Пленумі ЦК КПРС. Першим секретарем ЦК був обраний (з 1966 р. знову було введено посаду генерального секретаря) Л. Брежнєв, а уряд очолив О. Косигін.

Значні зміни відбулися також за період 50 - першої половини 60-х років у керівництві ЦК КП (б) У. Так, першим секретарем ЦК КП (б) У з 1949 р. по червень 1953 р. був Л. Мельников, а потім, уперше за всю історію української парторганізації, - українець за походженням О. Кириченко.

У 1957 р. його змінив М. Підгорний, який перебував на цій посаді до 1963 р. З 1963 по 1972 р. першим секретарем КП (б) У був П. Шелест. Як відомо, активну роль в організації змови проти М. Хрущова відіграли Л. Брежнєв, М. Підгорний, П. Шелест - висуванці М. Хрущова.

На середину 50-х років Україна займала вагоме місце в народногосподарському комплексі СРСР. Особливого розвитку набули машинобудування, металургія та легка промисловість.

У 1955-1960 рр. обсяги виробництва тракторів збільшились удвічі, металорізальних верстатів - в 1,7 рази, тепловозів - вії разів. Водночас у середині 50-х років виявились серйозні недоліки системи управління народним господарством. Були надмірно роздуті штати в міністерствах і відомствах, давалося взнаки жорстко централізоване планування. У цих умовах М. Хрущов висунув ідею реформи управління. Але ні він, ні його найближче оточення не ставили питання про повний злам командно-адміністративної системи, скасування централізації.

У лютому 1957 р. народне господарство СРСР переходило на **управління за територіальним принципом** через ради народного господарства (раднаргоспи). Було утворено 105 раднаргоспів, з них 11 - на території України, де замість 11 союзно-республіканських і двох республіканських міністерств було створено 11 економічних адміністративних районів (у 1960 р. - ще три), якими керували раднаргоспи.

Були також розширені права республіканських і місцевих органів, зокрема щодо використання бюджетних коштів. У результаті систему галузевого, вертикального централізованого управління було замінено територіальною. Така система створювала умови для впровадження госпрозрахунку, ефективного використання ресурсів і кадрів. При цьому, зокрема, зміцнювалася економічна самостійність України, оскільки всі підприємства на її території підпорядковувались республіканським органам.

Водночас певною мірою порушилося централізоване управління галузями промисловості. Раднаргоспи виявились неспроможними комплексно вирішувати науково-технічні проблеми розвитку галузей. Не зникли ці суперечності й після укрупнення територіальних і створення в 1962 р. республіканських раднаргоспів та Вищої Ради народного господарства СРСР. У жовтні 1965 р. Верховна Рада СРСР ухвалила рішення про ліквідацію раднаргоспів.

У першій половині 60-х років Україна нарощувала виробничі потужності в промисловості. До ладу ставали металургійні агрегати, освоювалося виробництво нових якісних марок сталі, прокату. Розвивалися хімічна, нафтопереробна, газова, енергетичні галузі промисловості. Але, як і раніше, тривала гонитва за валовими показниками, економіка залишалася на шляху екстенсивного розвитку, що потребувало залучення до виробництва додаткових робочих рук.

Незважаючи на те що Україна залишалася одним з основних виробників сільськогосподарської продукції, на середину 50-х років становище в сільському господарстві було складним. Давалися взнаки наслідки колективізації й війни. До того ж колгоспи фактично не мали жодних прав. Збитки покривались державними кредитами й дотаціями; при цьому державні заготівельні ціни на зерно й інші види сільськогосподарської продукції були надто низькими.

У 50-х роках основною формою постачання міст продовольством стала закупівля. Закупівельні ціни значно підвищилися, податки селян зменшилися. За 1952-1958 рр. державні заготівельно-закупівельні ціни підвищились майже втричі, зокрема на зернові культури - майже всемеро, на продукти тваринництва - у 5,5 рази. Усе це сприяло прискоренню темпів сільськогосподарського виробництва. В 1954-1955 рр. середньорічні темпи виробництва сільськогосподарської продукції перевищували 7%.

Таких успіхів було досягнуто за рахунок підвищення врожайності і продуктивності. В Україні врожайність зернових за 1950-1961 рр. збільшилась з 10,2 до 19,9 ц/га, а валовий збір зерна за 1950-1955 рр. збільшився з 20,5 до 32,5 млн. т. Однак уже в 1958 р. у сільськогосподарському виробництві почався спад. Якщо з 1950 по 1958 р. обсяг валової продукції сільського господарства республіки збільшився на 65%, то з 1958 по 1964 р. - лише на 3%. Головна причина цього - незмінність командно-адміністративної системи, яка унеможлиблювала спроби реформувати країну. До того ж керівництво України запланувало на 1959-1965 рр. (семирічку) нереальні темпи виробництва сільськогосподарської продукції.

На XX з'їзді КПУ (1959 р.) М. Підгорний заявив, що республіка виконає завдання семирічки в галузі сільського господарства за 5 років. При цьому ставка робилася не на економічні важелі, а на перестановку номенклатурних кадрів.

Не виправдало себе і перетворення в 1958 р. МТС на ремонтно-технічні станції (РТС). Реорганізація МТС у РТС з обов'язковим викупом колгоспами техніки завдала їм великих фінансових збитків. Високі ціни на нові машини і механізми, запасні частини, ремонт і водночас низькі ціни на сільськогосподарську продукцію призвели до фінансової заборгованості колгоспів перед державою.

Ситуація ускладнювалась і у зв'язку з посухою 1963 р. До того ж П. Шелест був одним з ініціаторів знищення в Україні традиційних сівозмін, здійснював політику, яка призвела до деградації чорноземів. Віками застосовувана трипільна система землеробства, яка підтримувала мінімальну родючість ґрунту, в умовах дефіциту добрив була оголошена шкідливою. Відмова від парів і широке запровадження на полях колгоспів і радгоспів кукурудзи, котра витіснила традиційні культури, надто швидко в умовах адміністрування призвели до порушення в багатьох районах сівозмін, структури ґрунтів, зниження врожайності зернових культур.

У результаті в 1959-1965 рр. обсяг валової продукції сільського господарства збільшився в Україні на 11% замість 70% за планом. Виробництво продукції тваринництва навіть знизилося до 92% порівняно з 1958 р. Зменшилися площі посівів: озимої пшениці - з 7,5 млн. га у 1958 р. до 5,2 млн. га в 1968 р., ярої - на 31%. Низькою залишалася культура землеробства.

Відставання сільськогосподарського виробництва негативно позначилося на розвитку харчової та легкої промисловості, на темпах зростання національного продукту та матеріального добробуту трудящих республіки.

Водночас завдяки окремим заходам держави стали помітними певні зрушення в соціально-побутовій сфері. Так, було скасовано фактичне закріплення селян до місць проживання й праці; колгоспники одержали паспорти; було введено

пенсійне забезпечення колгоспників. З 1958 р. було припинено випуск державних позик для розміщення серед населення. У 1960-1965 рр. удвічі підвищилась оплата праці колгоспників; для них запроваджувалася гарантована грошова оплата, різко знижувався сільськогосподарський податок.

У 1956-1965 рр. було здано в експлуатацію понад 182 млн. кв. м житлової площі, тобто **житлові умови поліпшили близько 18 млн. людей**. Разом з тим **недостатньо продумана грошова реформа 1961 р.** призвела до збідніння населення. Внаслідок неї ціни на колгоспних ринках підвищились, а вони забезпечували близько 15% товарообороту.

У 1962 р. ціни на окремі продукти харчування підвищила й державна торгівля. Ситуація на споживчому ринку загострилася. Створювалися й штучні труднощі. Наприклад, було заборонено тримати худобу в передмістях, обмежено площі присадибних ділянок колгоспників, збільшувалася кількість ерозованих земель, штучних водосховищ тощо.

Влада ігнорувала також загрозу природних катастроф. Наслідком цього стало, наприклад, виверження сельових потоків з Бабиного Яру 13 березня 1961 р. Через безвідповідальність керівництва Києва і республіки загинули сотні людей. Соціально-економічні процеси того періоду потребували вдосконалення народної освіти. У другій половині 50-х років почалась організація шкіл нового типу — шкіл-інтернатів. На середину 60-х років у республіці було 533 школи-інтернати, де навчалися понад 200 тис. учнів.

З 1956 р. було скасовано оплату за навчання у старших класах. У квітні 1959 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон про народну освіту. За основу було взято принцип поєднання загальноосвітнього і політичного навчання. Проте реформа на засадах політехнізації йшла повільно, на недостатньому рівні був індивідуальний підхід у вихованні учнів, який обстоював відомий педагог, директор Павлиської школи Кіровоградської області В. Сухомлинський.

Певні позитивні зміни сталися і в розвитку української науки. У 1958-1965 рр. кількість учених збільшилась з 37 до 94 тис. осіб. Як і раніше, головним науковим закладом України була Академія наук УРСР. До її складу на кінець

50-х років входило 36 науково-дослідних інститутів і 19 інших наукових установ. Основна увага вчених зосереджувалась на фундаментальних проблемах, які визначали перспективи науки. Багато було зроблено для запуску першого штучного супутника Землі в жовтні 1957 р. і тріумфального польоту в космос першої людини - громадянина СРСР Ю. Гагаріна.

Із середини 50-х років розширилися межі міжнародної діяльності України. У 1957 р. було відкрито постійне представництво УРСР при ООН. Але слід зважати на те, що на міжнародній арені Україна значною мірою змушена була йти в руслі зовнішньої політики Москви.

У 1963 р. СРСР, США та Англія уклали угоду про заборону ядерних випробувань. У 1965 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ООН було схвалено резолюцію про нерозповсюдження ядерної зброї. У цих досягненнях є заслуга й України.

Миролобну політику Україна здійснювала і в інших міжнародних організаціях. Різномасштабною була діяльність республіки в ЮНЕСКО. Наслідком було рішення ЮНЕСКО про святкування 150-річчя з дня народження Т. Шевченка.

У 1957 р. Україну було прийнято до Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ). Співробітничали дипломати України і з МОП. Україна підтримувала національно-визвольний рух народів колоніальних і залежних країн, зокрема виявила свою позицію під час нападу Ізраїлю, Англії та Франції на Єгипет у 1956 р.

Складною була роль України у відносинах з країнами Східної та Центральної Європи, в яких будувалася "демократія по-сталінськи". (Особлива ситуація склалася в 1956 р. після придушення радянськими військами демократичних виступів в Угорщині. В Угорщину для налагодження мирного життя відправлялися з України фахівці, а також метал, лісоматеріали, продовольство.) У країни цього регіону направлялося 80% експорту республіки, здебільшого машин та устаткування.

Таким чином, трудящі Української РСР, її представники в міжнародних організаціях активно виступали за мир і співробітництво між народами світу, за

зміцнення політичних та економічних зв'язків з країнами Східної Європи, всіляко підтримували національно-визвольний рух поневолених народів.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України. - К., 1999.
2. Дорошенко Д. Нариси історії України. - К., 1991. - Т. 1-2.